

Tarih ve GÜNce

Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Dergisi
Journal of Atatürk and the History of Turkish Republic
Sayı: 6 (2020/Kış), ss. 49-80.

Geliş Tarihi: 6 Aralık 2019

Kabul Tarihi: 31 Ocak 2020

Araştırma Makalesi/Research Article

ATATÜRK'ÜN DİN POLİTİKASI VE GÜNÜMÜZE YANSIMALARI

Nurhan AYDIN*

Elif ERGÜN**

Öz

Mustafa Kemal Atatürk'ün din politikası incelendiğinde, Türk milletinin dinini kolay öğrenmesi, doğru anlaması ve neticede istismarının önlenmesi için çalışmalar yapıldığı görülmektedir. Bu çalışmaların başında ezanın Türkçeleştirilmesi, hutbelerin Türkçe verilmesi gelmektedir. Ayrıca bu uygulamaların milletin kabulü doğrultusunda devam ettirildiği veya kaldırıldığı da görülmektedir. Yapılan en önemli çalışmalardan biriside İslam dininin asıl kaynağı Kur'an-ı Kerim'in Türk dilindeki en önemli tefsirinin ve hadislerin tercümesinin yaptırılmış olmasıdır.

Bu makalede, Mustafa Kemal Atatürk'ün konu ile ilgili söylev ve demeçleri ile Milli Mücadele yıllarından Cumhuriyet dönemine din konusundaki uygulamalar incelenmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Atatürk, Milli Mücadele, Cumhuriyet, Din.

RELIGIOUS POLICY OF ATATÜRK AND ITS REFLECTIONS ON THE PRESENT DAY

Abstract

When the religious policy of Mustafa Kemal Atatürk is examined, it is observed that studies were being made to make the Turkish nation learn its religion easily, understand it correctly and consequently prevent its abuse. The beginning of these studies is the Turkish translation of the azan and the

* Doç. Dr., Kafkas Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü,
z.nurhanaydin@hotmail.com, ORCID ID: 0000-0003-2240-2548.

** Kafkas Üniversitesi, e.ergunliff@gmail.com, ORCID ID: 0000-0001-8697-495.

Turkish issuance of sermons. It is also seen that these practices were continued or removed in line with the acceptance of the nation. One of the most important studies carried out is that the most important commentary of the Qur'an and Hadiths were translated into Turkish language.

In this paper, the discourses and statements of Mustafa Kemal Atatürk on the subject and the practices on religion from the years of the National Struggle to the Republican period have been studied.

Keywords: Atatürk, National Struggle, Republic, Religion.

Giriş

Mustafa Kemal Atatürk'ün din politikasını değerlendirebilmek için Türk Milleti'nin bu konudaki duyguları, düşünce ve hassasiyetini, o dönemde devletin ve milletin içinde bulunduğu şartları, verilen milli mücadeleyi, kurulan yeni cumhuriyetin ve Türk Milleti'nin geleceğinin şekillenmesinde dinin yerinin ve etkilerinin incelenmesi gerekmektedir.

Mustafa Kemal Atatürk, Türk Milleti'nin inancı karşısında hiçbir kuvvetin duramayacağını, Çanakkale Cephesi'nde yaşanan Bomba Sırtı olayını anlatırken şöyle ifade ediyor: *"Karşılıklı siperler arasındaki mesafe sekiz-on metre, yani ölüm muhakkak... Birinci siperdekilerin hiçbirisi kurtulmamacasına düşüyor. İkinci siperdekiler onların yerine gidiyor. Fakat ne kadar imrenilecek bir soğukkanlılık ve tevekkül ile biliyor musunuz? Öleni görüyor, üç dakikaya kadar öleceğini de biliyor ve en ufak bir çekim bile göstermiyor. Sarsılmak yok... Okuma bilenler Kur'an-ı Kerim okuyor ve cennete gitmeye hazırlanıyorlar. Bilmeyenler, Kelime-i Şahadet çekerek yürüyorlar. İşte bu, Türk askerindeki ruh kuvvetini gösteren hayret ve tebrike değer bir örnektir. Emin olmalısınız ki, Çanakkale Muharebesini kazandıran bu yüksek ruhtur."*¹

Bir ferdi olduğu Türk Milleti'nin vatani, bayrağı, namusu ve inancı uğruna savaşırken, Allah'ı anarak şehadete hiç tereddüt etmeden yürüyüşünü Bomba Sırtı olayı ile bütün insanlığa en etkili şekilde anlatan Mustafa Kemal Atatürk, Türk Milletini yenilmez kılan en temel taşlardan birinin İslam dini olduğunun herkesten çok farkındadır. Kaldı ki dinsiz milletlerin var olamayacağını söyleyen de Mustafa Kemal Atatürk'tür.²

¹ F. Rezzan Ünalp, "Çanakkale Muharebeleri ve Mustafa Kemal", *Çanakkale Araştırmaları Türk Yılı*, Yıl: 13, Sayı: 18, Bahar 2015, 100. Yıl, s.52.

² *Anılarla Atatürk*, Editör: Neriman Şimşek, İstanbul Görsel Yapım Prodüksiyon, İstanbul 2010, s. 89.

1. Atatürk'ün Dine Bakışı

Mustafa Kemal Atatürk'ün Milli Mücadele yıllarında konuyla ilgili dile getirdiği ve dini hassasiyetlerini gösteren aşağıdaki beyanları oldukça önemlidir:³

İstanbul'un işgali üzerine Mustafa Kemal Paşa yabancı devlet temsilciliklerine protesto telgrafları göndermiştir. Telgrafların içeriği de şu şekildedir: "...*Davamızın meşruiyet ve kutsiyeti, bu müşkül zamanlarda, Cenab-ı Haktan sonra en büyük zahirimizdir.*" Aynı vesileyle valilik ve belediyelere gönderdiği beyannamelerde de şöyle demiştir: "*Giriştiğimiz istiklal ve vatan mücadelesinde Cenab-ı Hakkın avnü inayeti bizimledir.*" Mustafa Kemal Paşa bu beyanlarının yanında İslam dünyasına yönelik bir bildiri de yayınlamıştır. 22 Ocak 1920 tarihinde Ali Rıza Paşa'ya bir telgraf göndererek İstiklal Savaşı'nın milli ve dini temeller üzerine olduğunu şöyle ifade etmiştir: "...*İstanbul ile muharebe, İngilizler tarafından men olursa istiklal-i milli uğrunda mücadele-i milliye ve diniye ilan etmek yolunda ilerleyeceğiz!*" Yine 21 Nisan 1920 tarihli olan ve Atatürk'ün imzası ile yayınlanan TBMM'nin açılış davetiyesi tamamen dini unsurlar üzerine yazılmıştır. Bu şekilde vatanın kurtuluşu için meclisin toplanması hedeflenirken, bir yandan da bütün milletten dua istenmiştir. Mustafa Kemal Atatürk Meclis'in açılışından sonra da yaptığı konuşmaların çoğunda Allah'a dua, şükür ve minnet içerisinde olmuştur. Mesela 19 Eylül 1921 tarihli bir konuşmasında şöyle demiştir: "...*Kral Konstantin'in arzusu Ehl-i Salip kahramanları sırasına geçmek ve eski müsteveli zalimleri taklidetmek idi... Fakat efendiler, Cenab-ı Hak bize yardım etti (Elhamdülillah sesleri) ve Yunan Ordusu, Türkiye Büyük Millet Meclisi Ordusu karşısında yüzgeri etti.*" Yine 4 Ekim 1922'deki bir meclis konuşmasında: "*Cenab-ı Hakka hamederim ki: Ordularımızın silahına emanet ettiğimiz aziz ve mübarek maksat, arzu ettiğimiz veçhile emniyet ve itimadımızın mahilline masruf olduğunu gösteren mesut bir neticeye vasıl oldu.*" Şeklinde şükretmiştir. Ayrıca Mecliste şehitler ve vefat eden milletvekilleri için Fatihalar okunmasını istemiş, onun öncülüğünde Fatihalar okunmuştur. Yine Başkomutanlık Meydan Muharebesinin öncesinde ellerini kaldırarak, "*Yarabbi, sen Türk Ordusu'nu muzaffer et. Türklüğün, Müslümanlığın düşman ayakları altında çiğnenmesine müsaade etme.*" Diyerek dua etmiştir. Bunun yanında 30 Ağustos

³ Ahmet Faruk Kılıç, "Psiko-Sosyal Faktörler Açısından Atatürk ve Din", *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı:2, Yıl:2000, s.244-245, 249.- Sinan Meydan, *Bir Ömrün Öteki Hikâyesi, Atatürk, Modernizm, Din ve Allah*, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul 2004, s. 185-186.

1924'te büyük zaferin yıldönümünde, Dumlupınar'da yaptığı konuşmasında şunları dile getirmiştir: "... Bu meydanda akan Türk kanları, bu gökyüzünde uçuşan şehit ruhları, devlet ve Cumhuriyetimizin ölmez koruyucularıdır." Mustafa Kemal Atatürk, 29 Ekim 1923'te Cumhurbaşkanı olarak seçilince bir teşekkür konuşması yaparak şu hususlara da dikkat çekmiştir: "...Ancak bu sayede ve Allah'ın inayetiyle, şahsıma tevcih buyurduğunuz ve buyuracağınız vazaihi hüsnü ifaya muvaffak olabileceğimi ümid ederim. (Allah muvaffak etsin sesleri)" Yine Mustafa Kemal Atatürk 7 Şubat 1923 Çarşamba günü öğle namazını cemaatle birlikte Balıkesir Zağnos Paşa Camiinde kılmış, şehitler için okunan mevlitten sonra minbere çıkarak bir hitabede bulunmuştur.

Ayrıca Ramazan aylarında geceleri camilerde mevlitler düzenletmiş, Türkçe Kur'an-ı Kerim tilaveti denemelerinde kendisi de okumak suretiyle bizzat bulunmuştur. Dini en doğru şekilde anlayabilmek ve öğrenebilmek adına yapılan Türkçeleştirme çalışmalarından önce de Kur'an-ı Kerim'i hafızlardan özellikle dinlediği ve etkilendiği de kayıtlarda mevcuttur.⁴

Mustafa Kemal Atatürk'ün din hususundaki şahsi düşünce ve duygularına bakıldığında, Allah'a sarsılmaz bir inancının olduğu, namaz kıldığı, Kur'an-ı Kerim okuduğu, okuttuğu ve dinlediği, şehitlere Kur'an ve mevlit okuttuğu görülmektedir.

Mustafa Kemal Atatürk'ün dini konularda yaptığı uygulamalara ve bu konudaki söylemlerine bakıldığında, o dönemde yaşanan birçok sorunun sebebinin de Türk Milleti'nin inancı konusunda ki yüksek samimiyeti ve teslimiyetinden kaynaklandığı anlaşılmaktadır. Diğer bir ifadeyle Türk Milleti'nin hem en güçlü hem de en zayıf olduğu noktasının inancı olduğu söylenebilir.

Bu sebeple milletin bu samimiyet ve bağlılığının istismar edilmemesi için dinin tam ve doğru öğrenilmesi zaruri görülmüştür. Bu kapsamda eğitimde yapılan değişikliklerle, Diyanet İşleri çatısı altında devlet denetiminin ve güvencesinin sağlanarak İslamiyet'in bazı kişilerce kendi çıkarları doğrultusunda kullanılmasının önlenmesi, İslamiyet'in asıl kaynağı Kur'an-ı Kerim'in herkesin anlayabileceği tefsir ve meallerinin yapılması gibi uygulamalara gidilmiştir. Aynı zamanda bu sürecin din ve dindarlarla değil, dini kendi çıkarları için kullananlarla mücadele dönemi olduğu belirtilmektedir.

⁴ Beyza Bilgin, "Atatürk ve Din", Atatürk'ün 100. Doğum yıldönümü dolayısıyla Ankara Zübeyde Hanım Kız Meslek lisesinde verilen konferansın metnidir. (Erişim Tarihi: 20.11.2019), s.272. (<https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/585402>)

Yine bu süreçte yeni uygulamalara karşı çıkan kişilerle de mücadele söz konusudur. Ayrıca modernleşmenin, sanayileşmenin, teknolojik gelişmelerin önünde ki engelin din değil dini yanlış yorumlayan ve toplumu yanlış yönlendirenlerin olduğu ve onlarla da mücadele edildiği anlaşılmaktadır.

Bu konuda en dikkat çeken hususlardan biriside hocaların ve âlimlerin çok iyi yetişmiş olmalarının istenmesidir. Bu sebeple din hakkındaki sorulara yeterli cevabı veremeyen hocaların eleştirildiği görülmektedir.

Din Türk Milleti'nin düşmanları karşısındaki en büyük dayanaklarından birisi ve yüzyıllarca birlikte tutan bağlardan en önemlisidir. Bu sebeple Mustafa Kemal Atatürk'ün lideri olduğu milletinin ve kendisinin mensubu olduğu böyle bir inanç aynı zamanda Türk Milleti'nin varlık ve varlığını sürdürme nedenlerindedir.

*“Bizim dinimiz, en makul ve tabii bir dindir. Ve ancak bundan dolayıdır ki son din olmuştur. Bir dinin tabii olabilmesi için akla, fenne, ilme ve mantığa uyması lazımdır. Bizim dinimiz bunlara tamamen uygundur. Müslümanların toplumsal hayatında hiç kimsenin özel bir sınıf halinde mevcudiyetini muhafazaya hakkı yoktur. Kendilerinde böyle bir hak görenler dini emirlere uygun harekette bulunmuş olmazlar. Bizde ruhbanlık yoktur, hepimiz eşitiz ve dinimizin hükümlerini eşit olarak öğrenmeye mecburuz. Her fert dinini, din duygusunu, imanını öğrenmek için bir yere muhtaçtır. Orası da mekteptir.”*⁵ Mustafa Kemal Atatürk bu konuşmasında kendisinin de bu dinin mensubu olduğunu vurgularken, din hakkındaki politikasını da ana hatları ile belirtmektedir. Şöyle ki, İslam'ın akıl ve mantık dini olduğu, Müslümanlar arasında imtiyazlı sınıfların bulunamayacağı ve hiç kimsenin böyle bir şeyi iddia edemeyeceği, Allah adına hiç kimsenin konuşamayacağı, herkesin dinini eşit şartlarda öğrenmeye mecbur olduğu, dinin öğrenileceği yerin mektepler olduğu yer almaktadır. Mustafa Kemal Atatürk'ün ezanı Türkçe okutması, Kur'an-ı Kerim'i herkesin anlaması için meal ve tefsir yaptırması ile Meclis açılışlarında, yurt gezilerinde, okul ziyaretlerinde konuşmalarında ki temel kavramların bu konuşmada yer aldığı görülmektedir.

2. Milli Mücadele'den Cumhuriyet'e Din Konusundaki Uygulamalar

⁵ Halil Apaydın, “Atatürk'ün Dine Bakışına Psiko-Sosyal Bir Yaklaşım”, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt: 3, Sayı: 1, Yıl: 2006, s.71-72.-Düşünceleriyle Atatürk, Derleyen: Arı İnan, Sadeleştiren: İsmet Parmaksızoğlu, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1999, s. 145.

Milli Mücadele'nin en büyük dayanaklarından birisi inançtır. Erzurum Kongresi'nde "*Hristiyan unsurlara siyasi hâkimiyetimizi ve içtimai muvazenemizi ihlal edici imtiyazlar verilemez*" maddesi, Sivas Kongresi'nde, "*Öteden beri aynı vatan içinde birlikte yaşadığımız bi'l-cümle anasır-ı gayr-i Müslimenin her türlü müsavat-ı hukukiyeleri tamamıyla mahfuz olduğundan, anasır-ı mezkureye hakimiyet-i siyasiye ve muvazenet-i ictimaiyemizi ihlâl edecek imtiyazât i'tâsı kabul edilmeyecektir*" maddesi ve Misak-ı Milli kararlarında alınan, "*Düvel-i İtilâfiye ile muhasımları ve bazı müşarikleri arasında takarrür eden esasât-ı ahdiye dairesinde ekalliyetler hukuku memalik-i mütevaciredeki Müslüman ahalinin de aynı hukuktan istifade etmeleri emniyesiyle tarafımızdan teyid ve temin edilecektir*" maddesinde Müslim ve Gayrimüslim ayrımı görülmektedir. Bu durum açıkça dinler arası bir şekillenme ve tarafların belirlenmesidir. Şüphesiz ki Mustafa Kemal Paşa önderliğinde verilen mücadelede dini ve milli amaçlar uğruna verilmiş, Türkiye Cumhuriyeti bu temeller üzerine kurulmuştur.⁶

Milli Mücadele'nin devam ettiği en zor yıllarda dahi hükümet programının görüşüldüğü oturumlarda en fazla eğitim konularına, özellikle de din eğitimi konusuna önem verilmiştir. Din görevlilerinin nasıl yetiştirileceği, din eğitiminin okullarda nasıl verileceği gibi konular görüşülmüş ve bu kapsamda fikirler belirtilmiştir. 8 Mayıs 1921'de İcra Vekilleri Heyeti'nin tüm üyeleriyle birlikte, heyetin başkanı Fevzi Çakmak ve TBMM başkanı Mustafa Kemal Atatürk'ün de imzalarını taşıyan Medaris-i İlmiye Nizamnamesi yürürlüğe girmiştir. Medreselerin yapılarına ayrıntılı olarak yer veren bu nizamname, Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde yapılan medrese ıslahatı tecrübeleri de dikkate alınarak geliştirilmiştir. Bu durum dönemin ağır şartlarına rağmen medrese eğitime verilen önemin dikkate değer bir göstergesidir. Esasen medreselerde müfredat ve metot değişikliği yapılması ve medreselerin bu şekilde geliştirilmesi konuları 1924 yılına kadar gündemde olmuştur. Ancak bu durum zamanla eğitimde idare ve öğretim birliği olarak kendisini göstermiştir. Cumhuriyetin ilanıyla birlikte eğitimde köklü değişiklikler yaşanmış, Türk Milleti'nin dinini doğru kaynaklardan öğrenmesi amaçlanmış ve bu konu ilköğretimden itibaren ele alınmıştır. Bu

⁶ *Milli Egemenlik Belgeleri*, TBMM Kütüphane ve Arşiv Hizmetleri Başkanlığı, TBMM Basımevi, Ankara 2015, s. 20,28,36.

nedenle ilkokullarda “Cumhuriyet Çocuğunun Din Dersleri” adlı kitap okutulmuştur.⁷

3 Mart 1924 tarih ve 429 sayılı Şer'iyye ve Evkaf ve Erkân-ı Harbiyye-i Umûmiyye Vekâletlerinin İlgasına Dair Kanun ile Şer'iyye ve Evkaf Vekâleti kaldırılarak yerine başvekâlete bağlı Diyanet İşleri Reisliği ve Evkaf Umum Müdürlüğü kurulmuştur. Bu kanunla, yasama ve yürütme yetkisinin Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne ve onun oluşturduğu hükümete ait olduğu vurgulanarak İslâm dininin hukuk kuralları dışında kalan inanç ve ibadetlerle ilgili hükümlerinin yürütülmesi, din konusunda milleti aydınlatmak ve ibadet yerlerinin idaresi Diyanet İşleri Reisliği'ne, vakıfların yönetimi ise Evkaf Umum Müdürlüğü'ne verilmiştir. Şer'iyye ve Evkaf Vekâleti ile bazı özel vakıflar tarafından yönetilen bütün mektep ve medreseler de aynı tarihte çıkarılan 430 sayılı Tevhîd-i Tedrîsat Kanunu ile Maarif Vekâleti'ne bağlanmıştır.⁸ Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nun 4. maddesinde de dikkat çeken şu hususlara yer verilmiştir: “*Maarif Vekâleti yüksek diniyat mütehasısları yetiştirmek üzere Darülfünunda bir İlahiyat Fakültesi tesis ve imamat ve hutebat gibi hidematı diniyenin ifası vazifesi ile mükellef memurların yetişmesi için de ayrı mektepler küşad edecektir.*”⁹

Diyanet İşleri Başkanlığına Milli Mücadele yıllarında Mustafa Kemal Paşa'nın en büyük destekçilerinden biri olan ve Ankara'daki mücadelenin önderlerinden olan Rifat Börekçi 30 Mart 1924'te en yüksek devlet memuru maaşı ile tayin edilmiştir.¹⁰

Diyanet İşleri Başkanlığı'nın kuruluşuyla birlikte temel dini eserlere dair çalışmalar yapılmış; mevcut az sayıdaki Kur'an-ı Kerim çevirilerinin (Tibyan ve Mevakib gibi) arap harfleriyle basılması ve dillerinin ağır olması sebepleri yeni bir meal ve tefsir çalışmalarını zaruri kılmıştı. Dönemin uleması da aynı görüşü paylaşmış, çevirilerde anlaşılır bir dil kullanılması gerektiğini savunmuşlardı. Örneğin Osman Nuri Ergin konuyla ilgili konuşmalarında: “*Kur'an'ın birçok tercümelerine, biz Türkler ancak Cumhuriyet devrinde nail oluyoruz. Her ne kadar bu devirden evvel de Tibyan ve Mevakib adlarında iki tercüme ve tefsir elde dolaşıyor idiyse*

⁷ Şayan Ulusan, “Atatürk Dönemi Din Uygulamaları (1923-1938), (Yorumlar, Eleştiriler, Değerlendirmeler)”, *Cappadocia Journal Of History And Social Sciences*, Vol:11, October 2018, s.307-308.

⁸ İrfan Yücel, “Diyanet İşleri Başkanlığı”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt:9, Yıl:1994, İstanbul, s. 455.-Abdurrahman Kaplan, *İki Devirde Bir Din Adamı*, Net Ofset Matbaacılık, Ankara 2011, s.132.

⁹ Kılıç, “Psiko-Sosyal Faktörler Açısından Atatürk ve Din”, s.251.

¹⁰ Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri (CCA). 51.V11/ 2-12-12.-Abdullah Manaz, *Atatürk Reformları ve İslam*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2010, s.174.

de bunların ifadeleri dilimizin bugünkü seviyesine uygun değildi" ifadelerine yer vermiştir. Bunların yanında Batı dillerinden çevirisi yapılan Kur'an-ı Kerim meallerinin yanlışlarla dolu olması da yeni çalışmaların acilen yapılmasını zaruri kılmıştı. Netice olarak bu gelişmeler meclisi harekete geçirmiş ve 21 Şubat 1925'te görüşülen bütçe müzakereleri esnasında dini yayınların önemi vurgulanarak, yeni Kur'an-ı Kerim tefsir ve mealleri ile Hadis-i Şerif tercümelerinin devlet imkânlarıyla yaptırılması kararlaştırılmıştır. Bu hizmetlerin gerçekleştirilebilmesi içinde Diyanet İşleri Başkanlığı bütçesine 20.000 lira ödenek konulmuştur.¹¹

Esasen bu düşünceyi savunanlar sadece Cumhuriyet dönemi ile sınırlı değildir. Mesela Cemaleddin Afgani de Kuran-ı Kerim'in her Müslüman milletin diline çevrilmesi gerektiğini söylemiştir. Afgani konuyla ilgili olarak şu hususları dile getirmiştir; *"Bize başka milletleri Müslümanlığa davet etmek emir olunmadı mı? Brezilya halkını Müslümanlığa davet için hangi dili kullanacağız? Kur'an-ı Kerimi ve hadisi, davet edilen milletin dilince anlatmaktan başka tutulacak yol yoktur."* Hocazade Mehmet Ubeydullah Efendi de *"herkesin Arapça bilmesinin mümkün olmayacağını ve İslam'ı Arapça bilmeyenlere de ulaştırmak gerektiğini"* belirtmiştir.¹²

Netice olarak Diyanet İşleri Başkanı Rıfat Börekçi 1926 yılında halkın anlayabileceği bir şekilde Kur'an ve sahih hadislerin çevrilmesinin gerekli olduğunu vurgulamıştır. Ancak aynı yıl içinde yapılan Süleyman Tevfik'in çevirisi de anlaşılır bulunmamıştır. 1927 yılında İsmail Hakkı İzmirli tarafından yapılan tercüme beğenilerek yaygınlaşmıştır. 1927 yılından sonra Kur'an-ı Kerim çevirilerinin sayısı artmış ve Osman Raşit Efendi de bir heyet ile birlikte çeviri yapmıştır.¹³

Kur'an-ı Kerim tefsir ve mealleri ile Hadis-i Şerif tercümeleri için yapılan araştırmalar neticesinde Mustafa Kemal Atatürk'ün emriyle de tefsir konusu için Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, tercüme yani meal konusu için Mehmet Akif Ersoy, Buhari tercümesi ve şerhi için de Babanzade Ahmed Naim görevlendirilmiştir. Ancak Mehmet Akif Ersoy'un bu çalışmadan çekilmesi üzerine tercüme konusu da Muhammed Hamdi Yazır'a verilmiştir. 12 yıl süren bir çalışma sonucunda 9 cilt olarak *"Hak Dini Kur'an Dili"* adında ki tefsir hazırlanmış ve 1935-1939 yılları arasında 10.000 takım basılarak ücretsiz

¹¹ Mustafa Önder, "Milli Mücadele Yıllarında Atatürk, Dini Yayınlar ve Din Adamları", *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 17:1, Yıl:2012, s.76-77.

¹² Ulusan, "Atatürk Dönemi Din Uygulamaları", s.308.

¹³ Manaz, *Atatürk Reformları ve İslam*, s.257.

dağıtılmıştır. Babanzade Ahmed Naim'in başladığı Tecrid-i Sarih çalışması da vefatından sonra Kamil Miras tarafından tamamlanmış ve 12 cilt olarak 1928 yılından itibaren basılıp dağıtılmıştır.¹⁴ Diyanet İşleri Başkanlığı'nın kurulmasından 1950 yılına kadar 352.000 takım dini kitabın basımı yapılmış ve bu yayınlar Mustafa Kemal Atatürk döneminden başlayarak köylere kadar ücretsiz olarak dağıtılmıştır. Bahsi geçen dini eserler ve sayıları şu şekildedir:¹⁵

- 45.000 adet Kur'an-ı Kerim Tercüme ve Tefsiri (9'ar Cilt)
- 60.000 adet Buhari Hadisleri Tercüme ve İzahı (12'şer Cilt)
- 247.000 adet Genel Din Kültürü Eserleri

Bu çalışmaların yanında bazı uygulamalar dine uygun görülmemiş ve dikkate alınmamıştır. Mesela, ilk Türkçe Hutbeyi okuyan Cemaleddin Efendi 3 Mart 1926'da Cuma namazına "Allah-ü Ekber" yerine "Allah Büyük" sözü ile başlamış, akabinde Fatıha Suresi ile Zamm-ı Sureyi de Türkçe okumuştur. Ancak halkın bu uygulamaya tepkisi çok büyük olmuş ve cami terk edilmiştir. Bu olayın üzerine Cemaleddin Efendi Diyanet İşleri Başkanı Rıfat Börekçi tarafından görevden uzaklaştırılmıştır. Konu basına da yansınca "Nasıl olur da İnkılapçı bir Hocayı Diyanet İşleri Başkanı cezalandırır? Eleştirileri karşısında 3 Mayıs 1926'da Rıfat Börekçi şu konuşmayı yapmıştır: "İnkılapçılık ayrı, namaz ayrıdır. Türkçe namaz kılmakla dinimizin inkişafına çalışıldığını ve böylece de inkılabın esaslarına hizmet etmiş olduğunu söylemek abesdir ve inkılabı anlamamaktır. Türkçe namaz kılınmaz, ayetler ve sureler aslı gibi Arapça okunmalıdır." Bu açıklamanın yanında o dönemde Diyanet İşleri Reisi Müşavere Heyeti Azası olan Ahmet Hamdi Efendi de "Namaz ve Kur'an" adlı bir risale yazarak durumun dini boyutlarını incelemiş ve böyle bir uygulamanın dinen caiz olmadığını belirtmiştir.¹⁶ Aslında bu fikre dair düşünceler daha önceki tarihlerde de dile getirilmiştir. Ali Suavi ve Ziya Gökalp'te ibadet dilinin Türkçe olmasını savunmuşlardır. Hatta Ziya Gökalp Kur'an'ın Türkçe okunması ve namazın Türkçe kılınmasına ek olarak ezanın da Türkçeleştirilmesi gerektiğini dile getirmiştir. Ezanın Türkçeleştirilmesini isteyen ilk kişi muhtemelen Ziya Gökalp'tir.¹⁷

¹⁴ Önder, "Milli Mücadele Yıllarında Atatürk, Dini Yayınlar ve Din Adamları", s.77.

¹⁵ Manaz, *Atatürk Reformları ve İslam*, s. 175-176.

¹⁶ Kaplan, *İki Devirde Bir Din Adamı*, s.150-151.

¹⁷ Mustafa Zengin, *İbadet Dilini Türkçeleştirme Çabası Olarak Türkçe Ezan Örneği*, Adıyaman Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Adıyaman, Haziran 2015, s.7-9.- Mehmet Emin Bars, "Ziya Gökalp ve Türkçülük Üzerine Bazı Değerlendirmeler", *Adnan Menderes*

Kur'an-ı Kerim ve Hadis metinlerinden sonra hutbeler de kısmen Türkçeleştirilmeye başlanılmıştır. Zaten 7 Şubat 1923 Çarşamba günü öğle namazını cemaatle birlikte Balıkesir Zağnos Paşa Camiinde kılan Mustafa Kemal Atatürk, şehitler için okunan mevlitten sonra minbere çıkmış ve önce İslam Dini ve onun temel kaynağı olan Kur'an-ı Kerim hakkında, sonra Peygamberimizin yaşayışı ve nasıl örnek alacağımıza dair, daha sonra da camilerin toplum hayatındaki fonksiyonu ve hutbelerin anlaşılır olması ile ilgili bilgiler vermişti.¹⁸

1928 yılına gelindiğinde okur-yazar oranının artması ve okuma-yazmayı kolaylaştırmak için uzun zamandır üzerinde durulan harf değişikliği yapılmış, Mustafa Kemal Atatürk'te bu inkılabı Türk kültürünün millileşmesi ve gelişmesini amaçlayan girişimin büyük bir adımı olarak görmüştür.¹⁹ Yapılan bu değişiklik din görevlilerine de yansımış, 1 Kasım 1928'den itibaren alfabe değişikliği yürürlüğe gireceğinden din görevlilerin okuma-yazma öğrenmeleri için açılan kurslara katılmaları için bir genelge yayınlanmıştır.²⁰ Ayrıca açılan kurslara katılması gerekli olan din görevlilerinin bu kurslara titizlikle devamlarının sağlanması istenmiştir.²¹

1932 yılında ezan ve hutbeler artık tamamen Türkçeleştirilmeye başlanmıştır. 30 Ocak 1932 Cumartesi günü ilk kez Türkçe ezan İstanbul Fatih Camii'nden okunmuştur.²² 5 Şubat 1932'de de bizzat Mustafa Kemal Atatürk'ün emriyle Hafız Sadettin Kaynak görevlendirilmiş ve o yılki Ramazan ayının son Cuma gününde hutbe baştan sona ayet, dua ve sözleriyle Türkçe okunmuştur. Bu şekilde hutbe ilk kez tamamıyla Türkçe olarak Süleymaniye Camiinde okunmuştur.²³ Ayrıca Mustafa Kemal Atatürk, Sadettin Kaynak ve diğer hafızlarla birlikte Ramazan gecelerinde, camilerde mevlitler düzenletmiş, Türkçe Kur'an-ı Kerim tilaveti denemelerinde bizzat bulunmuş ve kendisi de okumak suretiyle denemiştir. Yeterli huşunun verilemediğini fark edince de bu uygulamadan vazgeçmiştir. "O, aklı ile olduğu kadar gönlü ile de bu alanda çabalamış

Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt: 4, Sayı: 2, s. 48.- Uluhan, "Atatürk Dönemi Din Uygulamaları", s.308.

¹⁸ Hidayet Aydar, "Türklerde Anadilde İbadet Meselesi, Cumhuriyet Dönemi", *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı:15, Yıl:2007, s.89.- Önder, "Milli Mücadele Yıllarında Atatürk, Dini Yayınlar ve Din Adamları", s.78.

¹⁹ Neriman Tongul, "Türk Harf İnkılabı", Ankara Üniversitesi, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, *Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı:33-34, Yıl: Mayıs-Kasım 2004, s.111.

²⁰ CCA. 51.V08/2-7-10.

²¹ CCA. 51.V45/13-108-9.

²² Meydan, *Bir Ömrün Öteki Hikâyesi*, s.440.

²³ Aydar, "Türklerde Anadilde İbadet Meselesi, Cumhuriyet Dönemi", s. 89.

bir devlet adamıdır." Neticede Kur'an-ı Kerim'in Türkçesi Arapçasıyla birlikte okunmaya devam etmiştir.²⁴

Kur'an-ı Kerim, hadisler, hutbe ve ezanın da Türkçe uygulanmasından sonra 6 Mart 1933 tarihinde Diyanet İşleri Başkanı Rifat Börekçi'nin yayımlandığı bir tebliğ ile Selatü Selam'ın da Türkçe okunmasına karar verilmiştir.²⁵

Yukarıda bahsedilen çalışmaların yanında Mustafa Kemal Atatürk döneminde mabetlerin korunmasına da önem verilmiş, birçok caminin tamirâtı, eksikliklerinin giderilmesi, aslına uygun yapılacak olan uygulamalar için çıkarılan kararnameler, bizzat Reis-i Cumhur Atatürk'ün imzasıyla onaylanmıştır. Bu kararnamelere örnek olarak şunlar verilebilir:

İstanbul Edirne Kapı'da bulunan Neslişah Camiinin ivedilikle tamirine lüzum hasıl olduğundan bu sene için icrası zaruri görülen ve ancak sene nihayetine kadar yapılabileceği anlaşılan bir kısım tamiratının 1830 lira 80 kuruş mukabilinde emaneten yapılması; Evkaf Umum Müdürlüğünün 30/04/1932 tarih ve 50 sayılı tezkeresi ile yapılan teklifi üzerine İcra Vekilleri Heyetinin 01/05/1932 tarihli içtimanda kabul edilmiştir. ²⁶

Yine tamiratına lüzum görülen eski ve kıymetli eserlerden Baba Eskideki Cedit Ali Paşa Camii ile Manisa'da ki Muradiye Camiinin hususiyetlerine binaen Müzayede, Münakasa ve İhalat Kanununun 18. Maddesinin (Z) fıkrasına göre ve keşfi mucibince 24219 lira 70 kuruşa kadar pazarlıkla yaptırılması; Evkaf Umum Müdürlüğünün 29/08/1933 tarih ve 147 sayılı tezkeresi ile Maliye Vekillığının 13/09/1933 tarih ve 12833/482 sayılı mutaleanamesi üzerine İcra Vekilleri Heyetince 17/09/1933 tarihinde kabul olunmuştur.²⁷

İstanbul'da bulunan, tarihi ve mimari kıymetleriyle yaşatılması gereken eserlerden olan Mesihpaşa Camiinin 11225,05 liraya, Süleymaniye Camiinin 30349,95 liraya, Mahmutpaşa Caminin 14183,42 liraya, Azapkapı Caminin 10793,96 liraya, Sultan Selim Caminin 17320,50 liraya, Laleli Caminin de 15160,35 liraya tamir edilebilecekleri tespit edilmiş ve bu eserlerin eski şekillerini ve tarihi kıymetlerini bozmayacak bir surette 2490 sayılı kanunun 50. maddesinin (E) fıkrasına göre emaneten tamir ettirilmeleri; Vakıflar Umum

²⁴ Bilgin, *Atatürk ve Din*, s.271-272.

²⁵ CCA. 30.10/26-150-21-3.

²⁶ CCA. 30.18.1.2/28-36-8.

²⁷ CCA. 30.18.1.2/39-64-19.

Müdürlüğünün 14/07/1936 tarih ve 18773/122 sayılı tezkeresi ile yapılan teklifi üzerine İcra Vekilleri Heyetince 16/07/1936 tarihinde onaylanmıştır.²⁸

Yine İstanbul Beyoğlu İstiklal Caddesinde Hüseyinağa Camiinde yaptırılması gerekli olan 14,338 lira 38 kuruş keşifli tamir ve ilavelerin, caminin eski şeklini bozmayacak ve mimari kıymetine helal getirmeyecek şekilde 2490 sayılı kanunun 50. maddesinin (E) fıkrasına göre yaptırılması; Evkaf Umum Müdürlüğünün 27/08, 12/09/1936 tarih ve 154/192317, 170/193449 sayılı tezkereleri ile yapılan teklifi üzerine İcra Vekilleri Heyetince 18/09/1936 tarihinde onaylanmıştır.²⁹

Ankara'da Cebeci civarında bulunan ve tarihi ve mimari kıymeti haiz olan Cenabı Ahmet Paşa Camiinin 14515 lira 50 kuruş masrafla tamir edilebileceği anlaşılmış ve tamiratın camiinin tarihi kıymetini bozmayacak şekilde yaptırılmasının zorunlu olduğu belirtilmiştir. Eksiltme ve pazarlık suretiyle ihalesi de mümkün olmadığından 2490 sayılı kanunun 50. maddesinin (E) fıkrasına göre emaneten yaptırılması; Evkaf Umum Müdürlüğünün 29/09/1936 tarih ve 178 sayılı tezkeresi üzerine İcra Vekilleri Heyetince 01/10/1936 tarihinde onaylanmıştır.³⁰ İlerleyen tarihlerde camii tamiratının yanında diğer bazı aksamlarının tamirata da zaruri görülmüş, 10166 lira 75 kuruş keşifli bu tamiratında bahsi geçen kanuna göre emaneten yaptırılması; Vakıflar Umum Müdürlüğünün 18/11/1937 tarih ve 201 sayılı tezkeresi ile yapılan teklif üzerine İcra Vekilleri Heyetince 23/11/1937 tarihinde onaylanmıştır.³¹ Ayrıca bu karara ek olarak 10/06/1938 tarihinde Cenabı Ahmet Paşa Caminin tamiri esnasında 155 metre murabba bir saha ile minaresinin şerefe ve petek kısmındaki taşlardan bazılarının da çürüdüğü görülmüş, bunların tamamen değiştirilmesinde zaruret bulunduğu anlaşılmış olduğundan keşfine nazaran 8216 liraya yapılabileceği görülen bu işlerinde mütehassis usta ve işçiler tarafından emaneten yaptırılması; 10/06/1938 tarih ve 13934/103 sayılı Vakıflar Umum Müdürlüğünün tezkeresi üzerine onaylanmıştır.³²

Ankara'da bulunan Zincirli Camiinde yaptırılmakta olan ve ikinci ilave keşfi ile miktarı 16787,71 lirayı bulmakta olduğu anlaşılan tamirat işlerinin 2490 sayılı kanunun 50. maddesinin (E) fıkrasına göre emaneten yaptırılması ve bu gibi kıymetli eserlerin onarımı işlerinin tetkik ve keşfinde kullanılmak üzere 13

²⁸ CCA. 30.18.1.2/67-61-6.

²⁹ CCA. 30.18.1.2/68-78-4.

³⁰ CCA. 30.18.1.2/68-78-19.

³¹ CCA. 30.18.1.2/80-96-8.

³² CCA. 30.18.1.2/83-52-8.

lira yevmiye ile bir mütehasıs mimar çalıştırılması; Evkaf Umum Müdürlüğünün 14/02/1937 tarih ve 4 sayılı tezkeresi ile Maliye Vekilliğinin 13163/677 sayılı mutaleanamesi üzerine İcra Vekilleri Heyetinin 26/02/1937 tarihli toplantısında onaylanmıştır.³³

İstanbul'da bulunan Süleymaniye Camii'nin keşfine göre 15753,99 liraya yaptırılabilceği anlaşılan ve mütehasıs usta ve işçilere yaptırılması gerekli bulunan tamiratının 2490 sayılı kanunun 50. Maddesi kapsamında emaneten yaptırılması; Vakıflar Umum Müdürlüğünün 16/07/1937 tarih ve 127 sayılı tezkeresi üzerine İcra Vekilleri Heyetince 19/07/1937 tarihinde onaylanmıştır.³⁴

Çankırı'da bulunan Ulu Camiinin son cemaat yeri ile dâhilindeki çatlakların takviyesi ve yağlı boya işleri için yapılan keşfi dairesinde 12965 lira 68 kuruşla bu eserin emaneten tamirinin yaptırılması; Vakıflar Umum Müdürlüğünün 216455/145 sayı ve 23/08/1937 tarihli teklifi üzerine İcra Vekilleri Heyetince 26/08/1937 tarihinde onaylanmıştır.³⁵

Konya'daki İplikçi Caminin 10029 lira 28 kuruş keşifli tamiratına talip çıkmadığı anlaşıldığından malzemesi 2490 sayılı kanunun hükümlerince tedarik edilmek şartı ile tamiratın bahsi geçen kanunun 50. Maddesinin (E) fıkrasına göre emaneten yaptırılması; Maarif Vekilliğinin 22/11/1937 tarih ve 4034/2173 sayılı tezkeresi ile yapılan teklifi ile Maliye Vekilliğinin 10/12/1937 tarih ve 13165/6222 sayılı mutaleanamesi üzerine İcra Vekilleri heyetince 23/12/1937 tarihinde onaylanmıştır. ³⁶

Atatürk köprüsünün inşası dolayısıyla iyi bir mevki kazanan ve kıymetli eserlerden olan İstanbul Azapkapı da ki Sokullu Camiinin de 19680 lira 6 kuruş keşifli tamiratının 2490 sayılı kanunun 50. maddesinin (E) fıkrasına göre yaptırılması; Vakıflar Umum Müdürlüğünün 22/03/1938 tarih ve 3379/48 sayılı tezkeresi ile yapılan teklifi üzerine İcra Vekilleri Heyetince 08/04/1938 tarihinde onaylanmıştır.³⁷

1938 yılında tamirlerine devam edilecek olan hayrat programına dahil bulunan İstanbul'da Yeni Caminin 15504 lira ve Süleymaniye Caminin 17519,5 lira keşifli tamiratının, her kısmın ayrı ayrı mütehasıs ustalara ihtiyaç göstermesi gerekliliğine binaen emaneten yaptırılması; Vakıflar Umum

³³ CCA. 30.18.1.2/72-14-17.

³⁴ CCA. 30.18.1.2/77-66-13.

³⁵ CCA. 30.18.1.2/78-75-7.

³⁶ CCA. 30.18.1.2/81-104-17.

³⁷ CCA. 30.18.1.2/82-30-5.

Müdürlüğünün 24/06/1938 tarih ve 15172/118, 15173/119 sayılı tezkereleri ile yapılan teklifleri üzerine, 2490 sayılı kanunun 50. maddesinin (E) fıkrasına göre İcra Vekilleri Heyetince 28/06/1938 tarihinde onaylanmıştır.³⁸

Yine başka bir belgede 1938 yılı içerisindeki tamir ettirilecek olan hayrattan Çorlu'da ki Süleymanpaşa Camii yerine bu sene Havsa'da ki Sokullu Mehmetpaşa Camii'nin tamir ettirilmesi gerekli görülmüş ve tarihi kıymeti bulunan bu camii tamiratının mütehasıs usta ve işçiler çalıştırılmak suretiyle ve keşfi mucibince 14466 lira 65 kuruş dâhilinde emaneten yaptırılması; Vakıflar Umum Müdürlüğü'nün 08/07/1938 tarih ve 16220/132 sayılı tezkeresi ile yapılan teklifi üzerine İcra Vekilleri Heyetince 14/07/1938 tarihinde onaylanmıştır.³⁹

Kadırgada Sokullu Caminin 14992 lira 4 kuruş keşif bedeli tamiratının 2490 sayılı kanunun 50. maddesinin (E) fıkrasına göre emaneten mütehasıs ustalara yaptırılması; Vakıflar Umum Müdürlüğünün 12/07/1938 tarih ve 16411/135 sayılı teklifi üzerine İcra Vekilleri Heyetince 14/07/1938 tarihinde onaylanmıştır.⁴⁰

1938 yılında tamirlerine devam edilecek olan hayrat programına dahil bulunan İstanbul Üsküdar'da Şemsi Paşa Caminin de 22348 lira ve 16 kuruş keşif bedelli tamiratının 2490 sayılı kanunun 50. maddesinin (E) fıkrasına göre mütehasıs ustalarca emaneten yaptırılması; Vakıflar Umum Müdürlüğünün 06/07/1938 tarih ve 16064 sayılı tezkeresi ile yapılan teklifi üzerine İcra Vekilleri Heyetince 14/07/1938 tarihinde onaylanmıştır.⁴¹

3. Atatürk'ün Söylev ve Demeçlerinde Din Olgusu

TBMM'nin Birinci Dönem İkinci Toplanma Yılıının Açış Konuşması

Tarih: 1 Mart 1922 Çarşamba

Mustafa Kemal Atatürk bu konuşması içerisinde Din İşleri Bakanlığı'nın bir yıllık çalışmasını incelediğini bu çalışmadan memnun kaldığını belirterek *"Camilerin kutsal minberleri halkın ruhani ve ahlaki gıdalarına en yüksek en verimli kaynaktır. Minberlerin halkın anlayacağı bir dille ruh ve akla seslenmesi İslam ehlinin bedenini canlandırır, imanı kuvvetlendirir, kalbi cesaret bulur, fakat buna göre hatiplerin*

³⁸ CCA. 30.18.1.2/83-59-10.

³⁹ CCA. 30.18.1.2/84-65-8.

⁴⁰ CCA. 30.18.1.2/84-64-14.

⁴¹ CCA. 30.18.1.2/84-65-17.

*sahip olmaları gereken nitelik, yeterlilik ve dünyadaki gelişmelerden haberdar olmasının büyük önemi vardır. Bütün vaiz ve hatiplerin bu amaca hizmet edecek surette yetiştirilmesine Din İşleri Bakanlığı'nın gayret göstereceğini ümit ederim."*⁴²

Görüldüğü gibi Mustafa Kemal Atatürk Türk Milleti'nin eğitilmesinde Camilerin okul görevi yapmalarını istemektedir. Zaten İslam'da Camiler hem ibadet hem de eğitim merkezi olarak kullanılmaktadır. Buna en güzel örnek Mescid-i Nebevi'dir. Ancak Camilerde halkı eğitecek vaiz ve hatiplerin çok iyi eğitim almış, çok iyi yetişmiş ve dünyadan haberdar olan kişiler olmaları gerektiğine dikkat çekerek, vaiz ve hatiplerin Din İşleri Bakanlığı'na yetiştirilmelerini istemiştir.

Yıllarca süren ağır savaş şartlarının her alanda yıprattığı Türk Milleti'nin en büyük kayıplarından birisi de, cephelerde verilen kayıplar kadar eğitimin yeterli düzeyde sürdürülememesi sebebiyle eğitilmiş insan gücünde görülen azalma olmuştur. Hedeflenen muasır medeniyete ancak her alanda yetişmiş insan gücüyle ulaşmanın mümkün olacağı dikkate alındığında, yurdun her köşesine yayılmış hemen hemen her insana ulaşma imkânına sahip camilerin ülke için ne büyük bir avantaj olduğu görülecektir. Nüfusunun tamamına yakınının Müslüman olduğu Türkiye Cumhuriyeti'nin Camilerinin birer okul görevi üstlenmelerinin, ülke insanını her konuda bilinçlendirmelerinin o günkü şartlarda sağlayacağı katkılar büyük olacaktır. Aynı zamanda ülke geleceğinin şekillenmesinde, kalkınmasında ve ilerlemesinde de büyük katkılar sağlayacaktır.

Mustafa Kemal Atatürk'ün 2 Şubat 1923 Cuma günü İzmir Gümrük Binasında Halk İle Konuşması:

"Düşmanlarımız, bizi, dinin tahtı tesirinde kalmış olmakla itham ve tevakkuf ve inhitatımızı buna atfediyorlar. Bu hatadır. Bizim dinimiz hiçbir vakit kadınların erkeklerden geri kalmasını talep etmemiştir. Allah'ın emrettiği şey Müslim ve Müslime'nin beraber olarak iktisabı ilmi irfan eylesidir. Kadın ve erkek bu ilmi irfanı aramak ve nerede bulursa oraya gitmek ve onunla mücehhez olmak mecburiyetindedir. İslam ve Türk tarihi tetkik edilirse görülür ki, bugün kendimizi bin türlü kayıtlarla mukayyet zannettiğimiz şeyler yoktur. Türk hayatı içtimaiyesinde kadınlar ilmen, irfanen ve diğer hususlarda erkeklerden katiyen geri kalmamışlardır. Belki daha ileri gitmişlerdir."

⁴² Sadi Borak, *Atatürk ve Din*, Kırmızı Beyaz Yayınları, Ankara 2004, s.89.- Ahmet Bekir Palazoğlu, *Başöğretmen Atatürk (1919-1928)*, Cilt: 1, T.C. Milli Eğitim Bakanlığı, Eğitim Araçları ve Donatım Dairesi Başkanlığı Yayınları, Ankara 1991, s.50.-*Düşünceleriyle Atatürk*, s. 145.

Bu konuşmada Mustafa Kemal Atatürk, duraklamayı düşmanların İslam dinine bağladığını, bunun doğru olmadığını, ilim yapmada İslam'ın hiçbir zaman kadın erkek ayrımı yapmadığını, bu durumun İslam ve Türk tarihi incelendiğinde görüleceğini, milletin ilerleme ve yükselmesinde eğitimin şart olduğunu belirtirken, eğitimin ilk basamağının dolayısıyla temelinin kadınlar olduğunu da belirtmiştir. Ayrıca dinin yanlış anlaşılmasının ve yorumlanmasının bir milletin geleceği kadar dinine de zarar vereceği için buna müsaade edilmemesi vurgulanmaktadır.

18 Mart 1923 günü Mustafa Kemal Atatürk Tarsus'ta İttihat Mektebini ziyaretinde öğrencilere çeşitli sorular sormuştur. Öğle yemeği yendikten sonra namaz için camiye gidilmiş, Mustafa Kemal Atatürk namaza öğrencilerinde gelmesini istemiştir. İsteği üzerine okul müdürü, Fikri ve Salim adında iki öğrenciyi okulu temsilen camiye namaza götürmüştür. Cemaatle birlikte namaz kılınmıştır.

TBMM'nin İkinci Dönem Birinci Toplanma Yılıının Açış Konuşması

Tarih: 1 Mart 1924 Cumartesi

“İnanarak girdiğimiz ve girdiğimiz için mutlu olduğumuz İslam dinini yüzyıllardan beri yapılagelen bir siyaset aracı seviyesinden çıkarıp yüceltmenin kaçınılmaz gerçeğini tespit ediyoruz. Kutsal ve ilahi olan vicdanlarımızı muğlak ve değişen her türlü menfaat ve kişisel hürslerin gerçekleşme yeri olan siyasetten ve siyasetin bütün uzantılarından bir an önce ve kesin olarak kurtarmak milletin dünyevi ve uhrevi mutluluğunun emrettiği bir zorunluluktur. Ancak bu suretle İslam dininin yüksekliği gerçekleşir.”⁴³ Mustafa Kemal Atatürk bu konuşmasında, siyasetin ve dinin farklı alanlar olduğunu, dinin yüzyıllarca siyasete alet edildiğini ve dinin artık siyasete alet edilmemesi için gerekli tedbirlerin alınacağını belirtmektedir. Atatürk'ün bu konuşması günümüz Müslüman devletlerine bakıldığında daha iyi anlaşılacaktır.

Mustafa Kemal Atatürk başka bir konuşmasında, hoca olmak için özel giysilere, ulemadan olmaya ve erkek kadın ayrımına dinimizin izin vermediğini, dinimizde özel bir ruhban sınıfı olmadığını, her Müslümanın erkek olsun kadın olsun dinini araştırmasına ve aydınlanmaya izin verdiğini belirtmiştir.⁴⁴

⁴³ Borak, *Atatürk ve Din*, s.91.- Palazoğlu, *Başöğretmen Atatürk (1919-1928)*, Cilt: 1, s.156.

⁴⁴ Borak, *Atatürk ve Din*, s.89.

Mustafa Kemal Atatürk zaman zaman her dalda hocalara ve öğrencilere soru sorduğu gibi din derslerinde de sorular sormuştur. Trabzon Lisesi'nde öğretmenler toplantısında din dersi öğretmenine sorduğu soruya cevap alamayınca buna tepki göstermiştir. Hangi alan olursa olsun hocaların konuya hâkim olmalarını, kaliteli eğitimin şart olduğunu her fırsatta dile getirmiştir.⁴⁵

Yine Trabzon Kavak Meydanı Ortaokulunu ziyaretinde ders veren hocadan İnşirah Suresi'ni okumasını ve yorumlamasını istemiş, ancak hocanın Atatürk karşısında aşırı heyecanlanması yanında tefsir kitabı olmadığını, Gazi Paşa'yı memnun kılacak bir yorum yapamayacağını belirtmesi üzerine Atatürk kendisi İnşirah Suresi'ni okumuş ve Türkçe açıklamıştır.⁴⁶

Mustafa Kemal Atatürk 1925 yılının ekim ayında kendisine Bursa'da takdim edilen Cemil Said'in tercüme ettiği Türkçe Kur'an-ı Kerim nüshalarından Bursa, Balıkesir ve İzmir camilerine armağan etmiştir. Yine bu nüshalardan 8 Kasım 1925 günü imzalı olarak Ankara Gazi Kız Numune Mektebine armağan etmiştir.⁴⁷

1930 yılına gelindiğinde Mustafa Kemal Atatürk ve Fevzi Paşa yurt gezisindedirler. Beraberindeki heyetten birisi gelir ve Atatürk'ün kulağına bir şeyler söyler. Atatürk hemen kalkar, Fevzi Paşa'nın da gelmesini ister. İki birlikte bir odanın kapısına gittiklerinde Atatürk odanın kapısını açar ve görünür ki içeride yüksek rütbeli bir subay namaz kılmaktadır. Atatürk bundan daha tabii ne olabilir der, yavaşça kapıyı kapatır, biraz önce kulağına bir şeyler söyleyen kişi bu subayın namaz kıldığını yanlış bir şeymiş gibi bildirdi der ve ilk istasyonda kulağına fısıldayanın trenden indirilmesi talimatını verir.⁴⁸

Mustafa Kemal Atatürk yurt gezilerindeyken 21 Kasım 1931 tarihinde Konya'dan Başvekil İsmet Paşa'ya acele ve önemlidir ibaresi ile gönderdiği bir telgrafta; Karatay Medresesi, Alaaddin Camii, Sahip Ata Medresesi, Camii ve Türbesi, Sırçalı Mescit ve İnce Minarenin acilen tamir edilmesini istemiştir.⁴⁹

Mustafa Kemal Atatürk'ün camilerin, medreselerin, mescitlerin, türbe ve minarelerin ve bu tür birçok kültür mirasının tamir edilmesini istemesi, inancın, mimarinin, eğitimin simgesi olan bu yapıların gelecek kuşaklara aktarılması,

⁴⁵ Palazoğlu, *Başöğretmen Atatürk (1919-1928)* Cilt: 1, s.173.

⁴⁶ Palazoğlu, *Başöğretmen Atatürk (1919-1928)*, Cilt: 1, s.174.

⁴⁷ Ahmet Bekir Palazoğlu, *Başöğretmen Atatürk (1928-1938)*, T.C. Milli Eğitim Bakanlığı, Eğitim Araçları ve Donatım Dairesi Başkanlığı Yayınları, Cilt:2, Ankara 1991, s.709.

⁴⁸ *Anılarla Atatürk*, s.98.

⁴⁹ Palazoğlu, *Başöğretmen Atatürk (1928-1938)*, Cilt: 2, s.692.

binaların varlığının korunması ve kültürün devamının sağlanması açısından oldukça önemlidir.

I. Türk Tarih Kongresi

Temmuz 1932

Öğretmenlerden birisi Mustafa Kemal Atatürk'e, "Paşam din lüzumlu bir şey midir? Halifeliğin kaldırılması iyi olmuş mudur?" diye sorar. Atatürk'te, "Evet din lüzumlu bir müessesedir. Dinsiz milletin devamına imkân yoktur. Yalnız şurası vardır ki din tanrı ile kul arasındaki kutsal bir bağlılıktır. Mutaassıp İslamcıların din komisyonculuğuna izin verilmemelidir. Dinden maddi çıkar sağlayanlar alçak kişilerdir. İşte biz bu duruma karşıyız. Buna izin vermiyoruz. Bu gibi din ticareti yapan kimseler saf ve masun halkımızı aldatmışlardır. Bizim ve sizin mücadele edeceğimiz ve ettiğimiz bu kimselerdir. Dinle Hilafeti birbirinden ayırt etmek lazımdır. Birincisi ne kadar faydalı ise ikincisi o kadar lüzumsuz bir hal almıştır. Halifeliği kaldırdığımız günden bu güne kadar kimsenin buna sahip çıkmaması, Müslüman dünyasının halife olmaksızın da yürüyeceğine ve yürümekte olduğuna en güzel örnek değil midir?"⁵⁰

Günümüz şartlarında bu cevap değerlendirildiğinde belki de Din ve Hilafet adına en çarpıcı tespitin bu olduğu görülebilir. Yemen'de, Suriye de, Irak'ta kısaca İslam dünyasının çoğunda birbirlerini öldürenlerin hepsi Müslümanlardır. En kötüsü de tümünün Allah için savaştıklarını söylemeleridir. Mezhepçilik ve ırkçılık fitnesinin kol gezdiği İslam âlemi dinine sahip çıkamamıştır. 1932'de Mustafa Kemal Atatürk'ün işaret ettiği tam da budur denilebilir. Osmanlı Halifesi 'nin çağrısı o günde Müslüman ülkelerden karşılık görememiş, İslam âleminin birliği sağlanamamıştır. Ne acıdır ki bu günde İslam âlemi parça parçadır. Bütün bu belalardan ancak menfaat ve kişisel hırslardan vazgeçilerek, İslam'ı gerçek manada yaşayarak kurtulabilmek mümkündür.

Hafız Yaşar Okur 22 Ocak 1932'de Mustafa Kemal Atatürk'ün emri ile Yerebatan Camisi'nde bir Cuma Namazı sonrasında Yasin Suresini önce Arapça sonrada Türkçe okuyacaktır. Camiye gelişini anlatırken halkın yollara taşığı, kalabalık sebebiyle camiye polis yardımı ile girebildiğini, cami içerisinde gazetecilerin, fotoğrafçıların bulunduğunu, sonradan Gaziantep Milletvekili Kılıç Ali Bey ile Milli Eğitim Bakanı Dr. Reşit Galip Beyinde geldiğini söylemektedir. Cuma Namazından sonra kürsüye zorlukla çıktığını belirten

⁵⁰ Anılarla Atatürk, s.89.

Hafız Yaşar Okur, Yasin Suresini önce Arapça peşi sırada Türkçe okuduğunu, orada bulunan cemaatin hiç ses çıkarmadan dinlediğini ve duyulduğunu anlatmaktadır. Aynı Akşam Mustafa Kemal Atatürk de Yaşar Okur'u çağırır. Yaşar Okur Atatürk'ün yanına gittiğinde Atatürk'ün memnun olduğunu, "*Halk dualarımızdan çok memnun olmuş ve çok ilgi göstermiş. Fakat camii küçük olduğundan pek çok kişi dışarıda kalmış. Bu duayı daha büyük olan Sultanahmet Caminde yapalım*" dediğini anlatmaktadır.⁵¹

Mustafa Kemal Atatürk 23 Ocak 1932'de Hafız Yaşar Okur'a, 28 Ocak 1932'de de Hafız Sadettin Kaynak'a Türkçe Kur'an-ı Kerim'i imzalayarak armağan etmiştir.⁵²

29 Ocak 1932'de Sultanahmet Camii'nde Kur'an-ı Kerim'in bazı Surelerinin Türkçe tercüme okunmuştur. Bütün bu merasimlerden sonra durum Mustafa Kemal Atatürk'e bildirilmektedir. Atatürk halkın ilgisinin yüksek oluşundan memnundur.⁵³

30 Ocak 1932 Cumartesi günü ilk kez Türkçe ezan İstanbul Fatih Camii'nden okunmuştur. İlk etapta Türkçe ezan uygulamasının başlatılacağı bazı il ve ilçeler ise; Adana, Amasya, Ankara, Balıkesir, Çeşme, Edremit, Kayseri, Konya, Kuşadası, İzmir, İzmit, Manisa, Rize, Şebinkarahisar, Trabzon, Van, Yozgat ve Zonguldak olarak tespit edilmiştir.⁵⁴

Mustafa Kemal Atatürk'ün hafızlardan özellikle istediği dikkat çekici bir hususta, Ramazan ayında okunan mukabelelerin son sayfalarının Türkçe olarak cemaate izah edilmesi gerektiğidir. Böylece halk dinlediği mukabeleyi anlayabilecektir.⁵⁵

Mustafa Kemal Atatürk, ilk Türkçe hutbeyi 7 Şubat 1923 tarihinde Balıkesir Zağnos Paşa Camii'nde kendisi okumuştur. Bu hutbenin okunduğu 1923'ten sonra tekrar bir Türkçe hutbe 5 Şubat 1932 Cuma günü Hafız Sadettin Kaynak tarafından Süleymaniye'de okunmuştur. Hutbenin konusu bizzat

⁵¹ Palazoğlu, *Başöğretmen Atatürk (1928-1938)*, Cilt: 2, S. 708-711.

⁵² Palazoğlu, *Başöğretmen Atatürk (1928-1938)*, Cilt: 2, s.709.

⁵³ Palazoğlu, *Başöğretmen Atatürk (1928-1938)*, Cilt: 2, s.710.

⁵⁴ Ali Dikici, "İbadet Dilinin Türkçeleştirilmesi Bağlamında Türkçe Ezan Denemesi ve Buna Gösterilen Tepkiler", *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi*, Cilt:0, Sayı: 10, İstanbul 2006, s.83-84.

⁵⁵ Palazoğlu, *Başöğretmen Atatürk (1928-1938)*, Cilt: 2, s.714.

Atatürk tarafından seçilmiştir. Süleymaniye minberinden okunan hutbe şu şekildedir:⁵⁶

“Ey ululardan Ulu Tanrı! Sana hamt ederiz. Bütün âlemleri yoktan var eden ve onlara rızık veren sensin. Sana şükrederiz. Bütün mahlûkat içinde insanları en mükerrem yaratan sensin.

En şerefli kulunu, doğruluğunda hiç şüphe etmediğimiz büyük kitabınla bize hak peygamber olarak gönderdin. Yalnız sana tapar ve yalnız senden yardım isteriz. Ey Ulu Tanrı bizi imandan ayırma.

Ey Müslümanlar! Ulu Tanrı buyuruyor ki; Bazı insanlar, “Allah’a ve ahiret gününe inandık, biz de müminiz.” derler. Böylelikle Allah’ı ve müminleri aldatmak isterler. Hâlbuki onlar yalnız kendilerini aldatırlar. Ve böyle yaptıklarını da anlamazlar. Onlara dünyayı fesada vermeyiniz! Denildiği zaman, “Hayır! Biz ıslah ediyoruz.” derler. Hâlbuki ifsat ederler, lâkin anlamazlar.

Kendilerine “Herkes gibi iman ediniz!” denildiği zaman, “Biz aptallar gibi mi inanacağız?” derler. Hâlbuki kendileri aptaldırlar. Bunu bilmezler! Allah ile yaptıkları ahitleri bozarlar. Allah'ın birleşmeyi emrettiğini ayıranlar ve yeryüzünü fesada verenler hüsrandadırlar. İslah edilen yeryüzünü ifsat etmeyiniz. Allah ifsat edenleri sevmeyiz. Kendiniz yapmadığınız iyilikleri başkalarına nasıl tavsiye edersiniz! Kitabı okuyorsunuz, hiç düşünmüyor musunuz?

Ey insanlar şeytana uymayınız o sizin açık düşmanınızdır. Size fenalığı ve namussuzluğu o emreder. Allah hakkında bilmediğinizi söylemeyi o öğretir. Allah’ın kitabını okuyanlar, namaz kılanlar, ihsan ettiğimiz rızktan gizli ve aşikâr sadaka verenler, tükenmez bir mala sahip olacaklarından emin olabilirler. Allah, onlara mükâfatını verecek ve lütfunu arttıracaktır.

Allah ve melekleri, Peygambere salat ve selâm ederler. Ey müminler siz de Peygambere salat ve selâm ediniz.

Ulu Tanrım, hak ve adaletle hareket edenleri sen payidar eyle. Cumhuriyetimizi ve Türk Milleti’ni sen muhafaza eyle. Türk Ordusu’nu havada, denizde ve karada daima muzaffer eyle. Topraklarımıza bol bereket ihsan eyle. Mahsulatımızı her türlü afetlerden sakla. Mübarek şehitlerimize ve ölülerimize rahmet eyle.

Allah adil ve ihsan ile emreder. Akranızdan muhtaç olanlara muaveneti emreder. Fuhşu ve kötülüğü ve haksızlığı nehyeder. Allah size nasihat veriyor, umulur ki, (bunu can kulağı ile dinler ve) düşünürsünüz.”

⁵⁶ Palazoğlu, Başöğretmen Atatürk (1928-1938), Cilt: 2, s.717.

Bu ilk Türkçe Hutbe, seçilen ayetler bakımından da oldukça önemlidir. Burada dikkat çeken husus münafıklardan bahsedilmesidir. Günümüzde de İslam âleminin sorunlarının altında yatan en büyük sebebin münafıklık ve fitne olduğu aşikârdır.

8 Şubat 1932'de Mustafa Kemal Atatürk Ordu Müfettişlerini davet etmiştir. Yer Dolmabahçe Sarayıdır. Sadettin Kaynak'tan Türkçe Kur'an-ı Kerim okumasını ister. Dolmabahçe'de Ordu Müfettişleri, Paşalar ve diğer birçok misafirin yanında yirmi kişiye yakın da saz heyeti bulunmaktadır. Sadettin Kaynak şu Ayetleri okumuştur:⁵⁷

(Ulu Tanrımın büyük kitabından Ali İmran Suresi 163'ncü ayet. Tanrı'ya sığınarak okuyorum.)

Tanrı yolunda muharebe ederken ölenleri öldü zannetmeyiniz. Onlar, Tanrı'nun nezdinde yaşarlar ve rızklarını Tanrı'dan alırlar.

(Enfal Suresi: 47,62 ve 57'nci ayetler. Tanrı'ya sığınarak okuyorum.)

Ey müminler! Düşman ordusu karşısında bulunduğunuz zaman daima Tanrı'nın adını zikrediniz, felâh bulursunuz.

Ey müminler! Tanrı'nın düşmanlarını kendi düşmanlarınızı ve Tanrı'nın bilip de sizin bilmediğiniz gizli düşmanları korkutmak ve onlara karşı koyabilmek için elinizden geldiği kadar kuvvet ve gücünüzün yettiği merteye harp âletleri hazırlayınız. İçinizden azim sahibi yüz kişi, iki yüz düşmanı mağlup edecektir. Ve bin kişi Tanrı'nın izniyle iki bine galebe çalacaktır. Tanrı tazim sahipleri ile beraberdir.

(Saf Suresi: 4,11,12 ve 13'ncü ayetler. Tanrı'ya sığınarak okuyorum.)

Tanrı, kendi uğrunda saffi harp nizamında kale gibi metin olarak harp edenleri sever.

Ey müminler! Cehennemim elim azabından kurtulmak için size bir çare haber vereyim mi? Tanrı ve elçisi olan Muhammed'e iman ediniz ve mallarınızı, canlarınızı (onların uğrunda) feda ediniz, bilerseniz işte bu; sizin için hayırlıdır.

(Adiyat Suresi, Tanrı'ya sığınarak okuyorum.)

Soluk soluğa koşan ve ayaklarını yere vurduğu zaman kıvılcım çıkaran ve sabahleyin düşmana hücum ederken ayaklar ile tozlar savuran atlar ve düşman kıta'larını yarararak yol açan gaziler hakkı için yemin ederim (ki) insan Tanrı'ya karşı nankördür!"

⁵⁷ Palazoğlu, Başöğretmen Atatürk (1928-1938), Cilt: 2, s. 718-719.

Okuma bittikten sonra Mustafa Kemal Atatürk asıl maksadın gerçekleşmesi manasında, Ordu komutanlarının bunları öğrendikten sonra daha bir şevkle görev yapacaklarını söylemiştir.

Bu bölüm kısaca değerlendirildiğinde, Mustafa Kemal Atatürk'ün din konusundaki icraatları, İslamiyet'in Türk Milleti tarafından asıl kaynaklarından doğru öğrenilmesi, öğretilmesi, anlaşılması ve yaşanması için yaptığı anlaşılmalıdır.

4. Atatürk'ün Din Politikasının Günümüze Yansıması

Din konusunda ki söylevlere, demeçlere ve yapılanlara bakıldığında, Mustafa Kemal Atatürk'ün din politikasının, dinin istismarının önlenmesi temeline dayandığı görülmektedir. Bu hususta yapılan uygulamaların başında herkes tarafından anlaşılması maksadı ile Türkçeleştirme çalışmaları gelmektedir. Yapılan çalışmalar ve yeni uygulamalar karşısında toplumun tepkileri takip edilmiştir. Nitekim ezanın Türkçe okunmasına, Kur'an-ı Kerim'in Türkçe tercümesinin okunmasına halkın ilgisinin ve tepkisinin olumlu olduğu kanaati oluşmuştur. Ancak Türkçe ezan yıllarca okunmasına rağmen kabul görmemiş tekrar Arapça ezana dönülmüştür. Diğer yandan İslamiyet'in herkes tarafından daha kolay anlaşılması için günümüzde Kur'an-ı Kerim'in Türkçe meali ve tefsiri camilerden, televizyonlardan, internetten, çeşitli gazete ve basın yayın organları aracılığı ile Diyanet İşleri Başkanlığı denetiminde yapılmaktadır. Ayrıca Kur'an haricinde diğer birçok dini eserde günümüz Türkçesine çevrilmiştir. Artık istenilen her an İslam dini hakkında Türkçe güvenilir kaynaklara ulaşılabilir.

Bazı dönemlerde tartışmalara sebep olmaları ve dönem dönem açılıp kapanmalarına rağmen dini eğitim kurumları da günümüzde hizmet vermektedir. Türkiye Cumhuriyeti'nin din hizmetleri de Atatürk döneminde kurulan Diyanet İşleri Başkanlığınca verilmektedir.

Diyanet İşleri Başkanlığı, Cumhuriyetin en büyük kurumlarından birisidir. Tamamına yakını Müslüman olan Türk Milletinin ibadet, Kur'an kursu, fetva gibi ihtiyaçlarını yürüten Diyanet İşleri Başkanlığı, istenilen her an ulaşılabilir iletişim ağına sahiptir. Kasım 2017'de de ilk kadın Diyanet İşleri Başkan Yardımcısı atanmıştır. Kısaca Türk Milleti'nin dini hizmet ve eğitimi hususunda ihtiyaçlarının kolaylıkla karşılandığı söylenebilir.

Ayrıca İslam Dininin modern anlamda tarım, teknoloji, sanayi ve bilim gibi her alanda kalkınmanın önünde bir engel olmadığı aksine tüm bu konularda çalışmayı emrettiği anlaşılmıştır. Ancak günümüz modern ülkelere bakıldığında geç kalındığı görülmektedir. Türkiye Cumhuriyeti bütün bunlara rağmen her alanda Mustafa Kemal Atatürk'ün hedef olarak belirlediği muasır medeniyetler seviyesine ulaşma ve hatta geçme yolunda hızla ilerlemektedir. Bu durumun dine, devlete, dünya barışına ve İslam âlemine katkıları düşünüldüğünde, Mustafa Kemal Atatürk'ün din konusundaki politikaları daha iyi anlaşılacaktır.

İslam dünyasına bakıldığında ise o gün ile bugünün sorunlarının birbirine ne kadar benzediği acıda olsa ortadadır. Bilimde, teknolojiye, sanayide yeterli ilerleme sağlanamamıştır. İslam coğrafyası iç karışıklıklar, savaşlar, göçler, açlık ve sefalet içindedir. Bütün bunlar İslam Dininin asla kabul etmediği şeylerdir. Bu sahneler bakıldığında Mustafa Kemal Atatürk'ün din konusundaki politikaları Türkiye ve İslam dünyası açısından daha iyi anlaşılacak ve günümüze yansımaları daha iyi değerlendirilecektir.

Yine tüm İslam ülkelerine bakılarak, İslam devletlerinin İslam dinine ve âlemine ne kadar katkı ve fayda sağladığının araştırılması, Türkiye Cumhuriyeti'nin hem milli hem de manevi olarak ne kadar yol kat ettiğinin en bariz göstergesi olacaktır.

Sonuç

1919'dan 1938'e kadar olumlu veya olumsuz yönde anlaşılacak veya yorumlanacak birçok konuşma, tartışma ve uygulama yapılmıştır. Bütün bu bilgi ve belgeler incelendiğinde, Mustafa Kemal Atatürk'ün din konusundaki politikasının, dinin asıl kaynağından doğru öğrenilmesi olduğu görülecektir. Bundan maksat milletin başkalarının güdümünde değil tamamen hür olarak kendi irade ve istekleri ile inandıkları dinin gereğini yapmalarıdır. Kur'an-ı Kerim'i iyi anlamaları halinde dini kendi çıkarları uğrunda kullananların artık bir tesiri kalmayacaktır. Din simsarlarının millet üzerindeki baskısı ve sömürüsü bitecektir. Dinin tarımda, sanayide, teknolojiye kısaca her alanda gelişmenin önünde engel gösterilmesi önlenecektir. Dinin istismar edilmesi önlenerek ihanet odaklarına fırsat verilmeyecektir.

Bu yönde uygulamaların en dikkat çekenini hiç kuşkusuz Cenab-ı Allah'ın emirlerini kendi dillerinde tefsirinden okuyup anlamalarını sağlamak amacıyla,

Kur'an-ı Kerim'in Türkçeye çevrilmesi çalışmalarıdır. Bu konuda tefsir ve meallerin en doğru şekilde yapılması için son derece hassas davranılmıştır. Tekbirin ve ezanın kendi dilinde okunmasına, camilerde Kur'an-ı Kerim'in aslının peşi sıra Türkçe tefsirinin de okunmasına karşı halkın ilgisi ve tepkisi izlenmiş, olumlu yönde kanaatler oluşmuştur. Nitekim ezanın Türkçe okunmasına yıllarca devam edilmiştir.

Din eğitiminin ailede başlamasının önemi ve etkileri göz önüne alındığında da toplumun bilinçlenmesinde aileye büyük sorumluluklar düşmekteydi. Bu sebeple Mustafa Kemal Atatürk erkek kadın hiç bir ayırım yapmayan İslam dininin okulda, camide hiçbir ayırım yapılmadan her yerde öğrenilmesini istiyor, bunun için adeta milleti seferberliğe çağırıyordu. Bu konuda elbette ki en başta Camilerin ibadethane olmaları yanında birer eğitim merkezide olmaları için hafızlara, hocalara ve vaazlara görevin düştüğünü belirtiyor, Diyanet İşleri Bakanlığı'nı teşvik ediyordu.

Arapça bilmese de, Kur'an-ı Kerim'i anlamasa da, fazileti gereği dinlediğinde ona tam teslimiyet gösteren bu milletin en zayıf noktalarından birisi ve en tehlikelisi din adına istismara açık olmasıydı. Mustafa Kemal Atatürk din adına söylenenlerin ve yapılanların doğru olup olmadığını anlamak için aklın ve mantığın kullanılmasını önermektedir. Ölçü akla, mantığa ters düşüp düşmediği, İslam dinine ve milletin menfaatlerine zarar verip vermemesidir. En önemlisi de bilinçli bir Müslüman olmaktır.

15 Temmuz dinin ve samimi Müslümanların bir proje kapsamında kullanıldığını Türk Milletine göstermiştir. İhanetin erken fark edilmesi Türkiye Cumhuriyetini ve Türk Milletini büyük bir felaketten kurtarmıştır. Ancak zararını yine bu millet ve devlet çekmiştir.

Bir başka hususta günümüzde İslam dünyasının geldiği noktadır. Geline bu noktayı Sayın Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan 27.11.2019'da İslam İşbirliği Teşkilatı Ekonomik ve Ticari İşbirliği Daimi Komitesi toplantısında yaptığı konuşmasında; *"Coğrafyamıza baktığınızda göreceğiniz çoğunlukla dramdır, acıdır, kavgadır. Suni gündemlerle enerjisini heba eden 1,7 milyarlık muazzam bir kitledir. Batılı silah tüccarlarının sattığı silahların akittiği kanların çoğu Müslüman kanıdır. Adında İslam olan taşeron terör örgütlerinin katlettiği insanlar yine ekseriyetle Müslümanlardır"* mesajları ile bütün Müslümanlara duyurmuştur. Konuşmanın tamamına bakıldığında ne yazık ki İslam ülkelerinin fitne ve fesat kışkıracı olduğu, İslam'ın birlik, beraberlik ve yardım ruhunun kaybolduğu, İslam'ın gerçek değerlerinin unutulduğu, başkalarının çıkar ve amaçlarına hizmet

edildiği, bilimde, teknolojide, sanayide ne kadar geride kaldığı açıkça görülmektedir.

Bütün bu olanların odağında Türkiye Cumhuriyeti'nin çabaları önce kendi ülkesi ve insanının huzuru ve selameti, sonrada tüm insanların huzuru selameti ve geleceği içindir.

Günümüzde özellikle İslam âleminin içinde bulunduğu şartları, yakın geçmişte Türkiye'nin yaşadıklarını, isminde "İslam" olan terör örgütlerini göz önünde bulundurarak, Mustafa Kemal Atatürk'ün 100 yıl önce din alanındaki politikalarını anlamak daha kolay olacaktır.

KAYNAKÇA

Arşiv Kaynakları

Cumhurbaşkanlığı Cumhuriyet Arşivi (CCA)

CCA. 51.V11/ 2-12-12.

CCA. 51.V08/2-7-10.

CCA. 51.V45/13-108-9.

CCA. 30.10/26-150-21-3.

CCA. 30.18.1.2/68-78-19.

CCA. 30.18.1.2/80-96-8.

CCA. 30.18.1.2/83-52-8.

CCA. 30.18.1.2/72-14-17.

CCA. 30.18.1.2/39-64-19.

CCA. 30.18.1.2/78-75-7.

CCA. 30.18.1.2/84-65-8.

CCA. 30.18.1.2/28-36-8.

CCA. 30.18.1.2/67-61-6.

CCA. 30.18.1.2/82-30-5.

CCA. 30.18.1.2/68-78-4.

CCA. 30.18.1.2/83-59-10.

CCA. 30.18.1.2/84-64-14.

CCA. 30.18.1.2/81-104-17.

CCA. 30.18.1.2/84-65-17.

CCA. 30.18.1.2/77-66-13.

Kitaplar

Anılarla Atatürk, Editör: Neriman Şimşek, İstanbul Görsel Yapım Prodüksiyon, İstanbul 2010.

BORAK, Sadi, *Atatürk ve Din*, Kırmızı Beyaz Yayınları, Ankara 2004.

Düşünceleriyle Atatürk, Derleyen: Arı İnan, Sadeleştiren: İsmet Parmaksızoğlu, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1999.

KAPLAN, Abdurrahman, *İki Devirde Bir Din Adamı*, Net Ofset Matbaacılık, Ankara 2011.

MANAZ, Abdullah, *Atatürk Reformları ve İslam*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2010.

MEYDAN, Sinan, *Bir Ömrün Öteki Hikâyesi, Atatürk, Modernizm, Din ve Allah*, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul 2004.

Milli Egemenlik Belgeleri, TBMM Kütüphane ve Arşiv Hizmetleri Başkanlığı, TBMM Basımevi, Ankara 2015.

PALAZOĞLU, Ahmet Bekir, *Başöğretmen Atatürk (1919-1928)*, Cilt: 1, T.C. Milli Eğitim Bakanlığı, Eğitim Araçları ve Donatım Dairesi Başkanlığı Yayınları, Ankara 1991.

PALAZOĞLU, Ahmet Bekir, *Başöğretmen Atatürk (1928-1938)*, Cilt: 2, T.C. Milli Eğitim Bakanlığı, Eğitim Araçları ve Donatım Dairesi Başkanlığı Yayınları, Ankara 1991.

Tez, Makale ve Diğer Kaynaklar

APAYDIN, Halil, "Atatürk'ün Dine Bakışına Psiko-Sosyal Bir Yaklaşım", *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 3, Sayı: 1, Yıl: 2006.

AYDAR, Hidayet, "Türklerde Anadilde İbadet Meselesi, Cumhuriyet Dönemi", *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı:15, Yıl:2007.

BARS, Mehmet Emin, "Ziya Gökalp ve Türkçülük Üzerine Bazı Değerlendirmeler", *Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt: 4, Sayı:2, Yıl:2017.

BİLGİN, Beyza, "Atatürk ve Din", Atatürk'ün 100. Doğum yıldönümü dolayısıyla Ankara Zübeyde Hanım Kız Meslek lisesinde verilen konferansın metnidir. (Erişim Tarihi: 20.11.2019), (<https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/585402>).

DİKİCİ, Ali, "İbadet Dilinin Türkçeleştirilmesi Bağlamında Türkçe Ezan Denemesi ve Buna Gösterilen Tepkiler", *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi*, Cilt:0, Sayı: 10, İstanbul 2006.

KILIÇ, Ahmet Faruk, "Psiko-Sosyal Faktörler Açısından Atatürk ve Din", *Sakarya Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı:2, Yıl:2000.

ÖNDER, Mustafa, "Milli Mücadele Yıllarında Atatürk, Dini Yayınlar ve Din Adamları", *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 17:1, Yıl:2012.

TONGUL, Neriman, "Türk Harf İnkılabı", Ankara Üniversitesi, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, *Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı:33-34, Yıl: Mayıs-Kasım 2004.

ULUSAN, Şayan, "Atatürk Dönemi Din Uygulamaları (1923-1938), (Yorumlar, Eleştiriler, Değerlendirmeler)", *Cappadocia Journal Of History And Social Sciences*, Vol:11, October 2018.

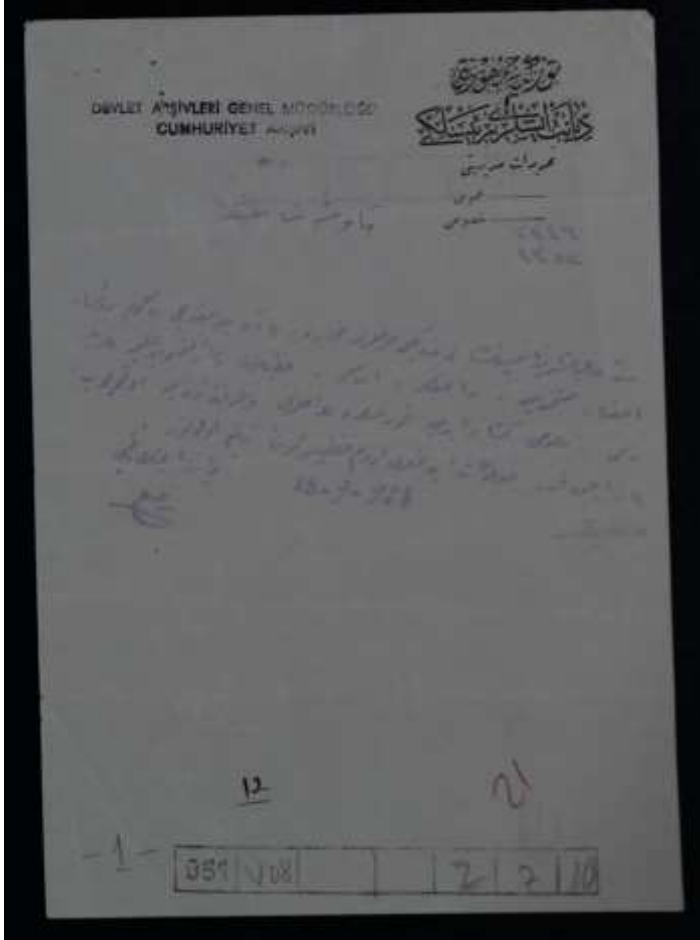
ÜNALP, F. Rezzan, "Çanakkale Muharebeleri ve Mustafa Kemal", *Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı*, Yıl: 13, Bahar 2015, Sayı: 18, 100. Yıl.

YÜCEL, İrfan, "Diyaret İşleri Başkanlığı", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt:9, Yıl:1994, İstanbul.

ZENGİN, Mustafa, *İbadet Dilini Türkçeleştirme Çabası Olarak Türkçe Ezan Örneği*, Adıyaman Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Adıyaman, Haziran 2015.

<http://www.hurriyet.com.tr/gundem/son-dakika-cumhurbaskani-erdogandan-isedak-toplantisinde-onemli-aciklamalar-41383807>

EKLER

Ek 1- 1 Kasım 1928 tarihinden itibaren alfabe değişikliği yürürlüğe gireceğinden din görevlilerinin açılan kurslara devam ederek okuma yazma öğrenmelerine dair genelge.

T. C.
BAŞVEKÂLET
Yen İşleri Müdürlüğü
İşim:

DEVLET ARŞİVİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

(Türkçe Salatüselâm)

-1-

Tanrı Elçisi Muhammet Salat Sana Selâm Sana
" Sevgilisi " " " " " "
" Elçileri Salat Sizlere Selâm sizlere

-2-

Ey Tanrının elçisi Muhammet senin üzerine olsun rahmet ve selâmet
Ey Tanrının sevgilisi " " " " " "
Ey Tanrının elçileri sizin üzerinize olsun rahmet ve selâmet

-3-

Ey Tanrı Elçisi Muhammet Sanadır Rahmet ve Selâmet
Ey " Sevgilisi Muhammet Sanadır Rahmet ve Selâmet
Ey " Elçileri Sizedir Rahmet ve Selâmet

(Türkçe Tekbir)

Tanrı uludur tanrı uludur
Tanrıdan başka tanrı yoktur
Tanrı uludur tanrı uludur
Hamd ona mahsustur

T. C.
Diş ve İşleri Reisliği
Tahrirat Müdürlüğü
730,265

-----Müftülüğüne

Çz dilimle her tarfta Türkçe Ezanın okunduğu bir zamanda Minare-
lerde Arapça Salatüselâm okunak abenksiz dügeceği gibi Hükümeti Celilemâ
nin takip buyurduğu maksadı milliye de uygun gelmediğine binsen İstanbul
daki erbabi ihtiasla bilcuhabere baldya yazılan Üç suret ile Türkçe tek
bir gönderilmiştir . her hangisi arzu olunursa icabında alâkedarların xx
ondan okunmaları lüzumu tamimen beyan olunur Efendim .

6/3/933
mühür

Diyanet İşleri Reisi

Aslıgibidir.

25/I/934

077	10	26 150	101
-----	----	--------	-----

Ek 2- Selatü Selam'ın Türkçe okunmasına dair.

T. C.
BAŞVEKÂLET
KARARLAR DAİRESİ MÜDÜRLÜĞÜ
Kazım sayın
2

Kararname

9131

938 yılı sarfında temirlerine devam edilecek hayrat projesinin dahil bulunan İstanbulda Yeni Camii İSS04 liras ve Süleymaniye Camiinin İ75İ9,5 liras bütçeli temirâtının , her kısmın ayrı ayrı mütehasşın ustalara ihtiyacı göstermesi zaruretine binşen , emneten yaptırılmasa; Vakıflar Umum Müdürlüğünün 24/6/938 tarih ve İ6İ72/İİ8,İ6İ73/İİ9 sayılı teklifleri üzerine , 2490 sayılı konunun 50 inci maddesinin (E) fıkrasına göre İors Vekilleri Heyetince 28/6/938 tarihinde onanmıştır.

28/6/938

REİSİD/İGHUR

K. Altatürk

Bş. V.

C. Sağıncı

Ad. V.

S. Sağıncı

M. M. V.

K. Özgenç

Da. V.

S. Kaya

Ha. V.

H. B. Atas

Ma. V.

S. Sağıncı

Ml. V.

S. Atas

Na. V.

A. Kaya

İk. V.

S. Atas

S. İ. M. V.

S. Atas

G. İ. V.

K. Atas

Zr. V.

S. Atas

030 10 03 03 88 93 10

Ek 3- İstanbul bulunan Yeni Camii ve Süleymaniye Camii tamiratının emaneten yaptırılmasına dair.

<p>T. C. BAŞVEKÂLET KARAHANLAR DAİRESİ MÜDÜRLÜĞÜ MÜDÜRLÜĞÜ Kısmi sayfa 2 7297</p>		<p>Kararname</p>		<p>T. C. BAŞBAKANLIK MÜHÜRÜ</p>							
<p>Çankırı Ulu caminin son cemaat yeri kurgunlarıyla, dahilinde ki çatlakların takviyesi ve yağlı boya kalemler için yapılan keşfi dairesinde 12965 lira 68 kuruşla emaneten bu eserin tamamen tamiri; Vakıflar Dışı Mülklerin 216455/146 sayılı ve 23/8/937 tarihli teklifi üzerine icra vakilleri heyetince 26/8/937 tarihinde emansıştır.</p> <p>26/8/937</p>											
<p>MÜSİCUMHUR</p> <p>K. Atatürk</p>											
Br. V.	Ad. V.	M. M. V.	Da. V.								
<i>H. Hüner</i>	<i>S. Savaş</i>	<i>S. Savaş</i>	<i>S. Kaya</i>								
Ma. V.	Ma. V. V.	Mi. V.	Na. V.								
<i>S. R. Aras</i>	<i>S. Savaş</i>	<i>T. Arslan</i>	<i>A. Çelik</i>								
B. V.	S. I. M. V.	G. I. V.	Zr. V.								
<i>C. Savaş</i>	<i>S. R. Aras</i>	<i>Rana Çankırılı</i>	<i>H. Hüner</i>								
<table border="1"> <tr> <td>18</td> <td>61</td> <td>12</td> <td>78</td> <td>75</td> <td>7</td> </tr> </table>						18	61	12	78	75	7
18	61	12	78	75	7						

Ek 4- Çankırı Ulu Camii tamirinin emaneten yaptırılmasına dair.

T. C.
BAŞVEKÂLET
KARARLAR Dairesi MÜDÜRLÜĞÜ

Kararname

Karar sayıs
3

4122

İstanbulda kıymetli eserlerden bulunan Süleymaniye Camisinde keşfine göre 15783,99 liraya yapıdırılabilceği anlaşılan ve müteahhas usta ve işçilere yapıdırılması gerekli bulunan tamiratın,2490 sayılı kanunun 50 inci maddesi nazımınca emretken yapıdırılması; Vakıflar Umum Müdürlüğünün 16/7/937 tarih ve 127 sayılı tezkeresi üzerine İcra Vekilleri Heyetince 19/7/937 tarihinde onanmıştır.

19/7/937

REİSİCUMHUR

K. Altınok

Bş. V.

J. J. J.

Ad. V.

S. S.

M. M. V.

V. V.

Da. V.

S. Kaya

Ha. V.

S. R. R.

Ma. V. V.

S. S.

Mi. V.

S. S.

Na. V. V.

S. S.

İk. V.

C. C.

S. İ. M. V. V.

R. R.

G. İ. V.

R. R.

Zr. V.

S. S.

020 18 01 02 77 66 43

Ek 5- İstanbul'daki Süleymaniye Camii'nde yapılacak tamiratın emaneten yaptırılmasına dair.